

Esperandeu Espanyol, un canonge del segle XV amb interessos humanistes i lul·listes

MARIA BARCELÓ CRESPI
GABRIEL ENSENYAT PUJOL

Resumen

Esperandeu Espanyol es uno de los miembros más cultos y distinguidos del estamento eclesiástico mallorquín de la segunda mitad del siglo XV y primeros años del siglo XVI. Además de su actividad eclesiástica como canónigo y otras derivadas de su actividad cotidiana, se analiza sobre todo su faceta como lulista y su vinculación con la corriente cultural de signo humanista.

Palabras clave: Espanyol, canónigo, humanismo, lulismo.

Abstract

Esperandeu Espanyol is one of the most cultured and distinguished members of the Majorcan ecclesiastical estate of the second half of the 15th century and beginning of the 16th century. Besides his ecclesiastical activity like canon and others derived from his daily activity, one mainly analyzes his role as lulist and its involvement with the cultural humanism current.

Key words: Espanyol, canon, humanism, lulism.

El coneixement, cada vegada més ampli, que tenim de la recepció a Mallorca de la cultura lligada al que hom anomena “humanisme” ens ha permès d’esbrinar un cercle d’eclesiàstics vinculats si fa no fa a aquest ambient. Es tracta sobretot de clergues amb una notable formació intel·lectual, que havien cursat estudis universitaris, bàsicament de dret canònic o civil o ambdós drets, a més dels pròpiament teològics. I, que ho feren, com era habitual en aquella època entre els fills de les famílies acomodades i benestants de l’illa, a la península itàlica, lloc on assoliren un bagatge cultural de signe humanista.¹ També pertanyen, com és preceptiu a l’època, a famílies benestants i propenses a l’endogàmia d’allò que podem dir-ne “de classe”. Evidentment, els matrimonis concertats en són l’exponent més destacat. I per als fadristerns una de les sortides naturals és, com sabem, l’ingrés a l’Església. Tot plegat, com és ben conegut, feia part de l’estratègia econòmica de les grans famílies de l’època.

El cas d’Esperandeu Espanyol n’és, sens dubte, un dels més significatius i paradigmàtics, de tot el que comentam. I, a més, el relleu cultural que tots els indicadors ens

¹ Una primera aproximació general al tema es troba a Maria BARCELÓ CRESPI; Gabriel ENSENYAT: *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l’Edat Mitjana*, Palma, 2000, 95-100.

fan pressuposar que degué assolir el situen en una posició preeminent dins del grup lletraferit del moment. I, sens dubte, també ens hi hem de referir com un dels membres illencs de major rellevància entre el col·lectiu eclesiàstic receptiu als nous corrents de pensament itàlics de les últimes dècades del segle XV i l'inici del XVI, quan morí. Per això n'establirem un esbós de semblança biogràfica, a partir de la documentació extreta dels arxius, i emfasitzarem de manera especial el seu destacat tarannà cultural.

La seva biografia durant molt de temps només ens era coneguda gràcies al resum redactat per J. M. Bover, unes notes basades en gran part en la làpida funerària de son pare que hi havia al convent dominicà de la ciutat mallorquina, completades amb altra documentació que l'erudit vuitcentista tenia a l'abast. La informació proporcionada per Bover era la següent:

Hijo de D. Pedro Español, militar ilustre que se distinguió en el suceso de Rodas y sobrino de Da. Inés Pax de Quint fundadora de la cátedra luliana. Fué doctor en ambos derechos y en sagrada teología, obtuvo el curato de la parroquial Iglesia de Manacor, y más adelante una canongía en la catedral de Palma. Don Arnaldo Dezcós en sus Epístola en latín le cita como á uno de los sabios de Mallorca en el siglo XV, con quien tuvo correspondencia mientras permaneció en Roma, donde residió muchos años. Su tia Da. Inés, en su testamento de 10 de marzo de 1485 ante Miguel Abeyar Not. le nombró albacéa y patrono de la cátedra lulista, y con este motivo los jurados del reino en 17 de marzo de 1502 le eligieron síndico, á fin de que de la córte Romana se opusiese á la conmutación de la referida cátedra con un arcedianato en esta catedral, de cuyo negocio habla largamente el P. Custurer. Según D. Buenaventura Serra, antes de ser eclesiástico, fue asesor de la gobernación de Mallorca y escribió una arte poética. Que cultivó la poesia latina se prueba por los siguientes versos, que compuso en elogio de su padre y los copiamos en 1835 de una lápida colocada en el aula capitular del convento de Santo Domingo de esta ciudad.²

Recentment (1999) Maria Barceló Crespi, Baltasar Coll Tomàs i Guillem Rosselló Bordoy han completat aquestes notícies amb nova documentació fruit de la recerca arxivística, que ha permès ampliar quantitativament i, sobretot, valorar qualitativament la tasca del canonge Esperandeu.³ I, en la mateixa línia, M. Barceló i G. Ensenyat (2000) han destacat la importància cultural del personatge en el context del seu temps i en relació amb la recepció a Mallorca de les idees de tenor si fa no fa humanista que arriben a l'illa al llarg del segle XV.⁴ Ací aprofitarem tot el bagatge acumulat en aquets dos treballs i el completarem amb noves dades aparegudes d'ençà de llur publicació.

Esperandeu Espanyol i de Pacs era fill de Pere Espanyol i d'Elionor de Pacs i Segarra. Fruit del matrimoni foren els fills Nicolau, Esperandeu i Antoni i les filles Francesquina, Agnès i Elionor. Després de la mort de l'esposa, que testà el 18 de novembre

² Joaquín María BOVER: *Biblioteca de escritores baleares*, Palma, 1868 (Reimpr. Barcelona, 1975), 258.

³ Maria BARCELÓ CRESPI; B. COLL TOMÀS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Espanyols i Pacs. Poder i cultura a la Mallorca del segle XV*, Palma, 1999, 41-48.

⁴ Maria BARCELÓ CRESPI; Gabriel ENSENYAT: *Els nous horitzons...*, 97-98.

de 1451 i degué morir poc temps després, Pere Espanyol es tornà a casar el 1455 (o abans) amb Puigdorfila Sala i Serra, vídua de Gaspar Genovard.

No ens és possible escatir l'ordre de prelatura entre els descendents masculins del matrimoni. Hem de pensar que Esperandeu degué néixer cap a la dècada des anys quaranta o just a principis del cinquanta del segle XV. Procedia de sengles nissagues que des del segle XIII havien arrelat al solar mallorquí, documentades des del temps de la conquesta.⁵ Aquesta circumstància familiar el relacionà amb influents i poderoses famílies de l'oligarquia i el patriciat urbà mallorquí com els Dameto, Gual i Valentí, entre d'altres, amb les quals mantenia nexes de parentiu familiar. A tall d'exemple, la seva mare, Elionor de Pacs, era cosina d'Elionor de Dameto i Pacs, muller de Ferrando Valentí.⁶ Altrament estava emparentat amb Nicolau de Pacs, el qual més tard va esser professor de la universitat d'Alcalà, cridat pel cardenal Cisneros en fundar-se la institució per tal d'explicar-hi filosofia lul·liana. I era oncle del també canonge tocat d'humanisme Gregori Genovard i Espanyol.⁷

En relació amb son pare, Pere Espanyol, el mateix Esperandeu, en una làpida que li dedicà a la seva mort (que comentarem més endavant), ens proporciona diverses notícies. Era mercader i després formà part del grup estamental dels ciutadans. Tengué una participació important en la vida social i econòmica de la ciutat de Mallorca. I desenvolupà una notòria activitat militar i mercantívola durant la joventut en diferents indrets de la Mediterrània, com Sicília, Rodes i d'altres (algun de dubtosa identificació). Durant la maduresa una oftàlmia el va recloure a Mallorca, on ocupà diversos càrrecs.⁸

Una primera referència seva coneguda és en un document del 16 de febrer de 1465 en què se l'esmenta com *studens*,⁹ tot i que a finals del mateix any ja el trobam citat com a canonge de la Seu. Aquesta circumstància –una canongia– era un tret característic del que comentàvem suara, ja que les famílies destacades de la societat mallorquina del moment solien tenir un fill canonge, de la mateixa manera que també tenien filles monges al puig de Pollença o al convent de Santa Margalida.¹⁰

El 1470 anà a Roma i per això no assistí a una reunió del Capítol. En aquest sentit consta que tenia *privilegium absentie*, segons s'indica a les Actes Capitulars.

L'afer més conflictiu de la seva vida eclesiàstica foren les vives discussions per aconseguir la rectoria de Manacor, fet que ocasionà un greu litigi entre el canonge i Gaspar de Santàngel, degà de Calatayud. Cal situar els fets en l'habitual pràctica absentista de la majoria de rectors de l'època, que, d'aquest tipus de rendes, en feien el seu *modus vivendi*.

⁵ Sobre els antecedents familiars remetem a Maria BARCELÓ CRESPI; B. COLL TOMÁS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Espanyols i Pacs...*, especialment 17-18, per als Espanyol, i 51-52 per als Pacs.

⁶ Maria BARCELÓ CRESPI; Gabriel ENSENYAT: *Ferrando Valentí i la seva família*, Barcelona, 1996.

⁷ Maria BARCELÓ CRESPI: "Gregori Genovard i Espanyol, entre el cercle de canonges humanistes" (en premsa).

⁸ Maria BARCELÓ CRESPI; B. COLL TOMÁS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Espanyol i Pacs...*, 20-26.

⁹ ARM, Prot. M-244, 82; Prot. M-191, 38v.

¹⁰ Maria José BORDOY BORDOY: *El monestir del puig de Pollença. La seva història (1348-1564)*, Pollença, 2003; i *Arran de la Porta Pintada. Poder i prestigi femení al monestir de Santa Margalida (Ciutat de Mallorca, segles XIII-XVI)*, Palma, 2009.

De fet, Esperandeu Espanyol havia obtingut l'esmentada rectoria l'any 1470.¹¹ El nomenament, refrendat per l'autoritat reial mitjançant escrit datat a Montsó el dia 7 de febrer de 1470, va esser contestat molt prest per Gaspar de Santàngel, *lo qual pretén haver dret en dita església*, malgrat la defensa de la postura del *ciudadà nostre* (Espanyol) que feien els jurats del regne.¹² Val a dir que també aquesta mena de plets eren ben freqüents en aquelles saons i que altres membres de la família Santàngel protagonitzaren a Mallorca més d'una d'aquestes querelles.¹³

Efectivament, tot i que el monarca en la carta datada a Montsó el dia 7 de febrer de 1470 i dirigida al lloctinent Francesc Berenguer de Blanes així com a tots els oficials del regne exposàs que en els dies passats havia quedat vacant la rectoria de Manacor a causa de l'òbit de mossèn Antoni Bassa, el seu últim posseïdor, i que el canonge mallorquí en virtut de bul·les i provisions apostolicals havia acceptat la dita rectoria i n'havia aconseguit la possessió, atès que disposava de *bons e suficients títols*, també sabia que *alguns emperò segons se diu treballan en perturbar e molestar-lo en aquella en gran dan e preiuy seu*. Per això el monarca manava *sota incorrimment de nostra ira i indignació* i pena de mil florins d'or dels béns de qualsevol contrafaent, que fos Esperandeu qui tengués la possessió de la rectoria. I, a més, insistia que *façau la dita rectoria pacíficament al dit mossèn Sperandeu tenir e posseyr guordant-vos de fer lo contrari*.

Tot i amb això la qüestió romanía poc clara. El 25 d'octubre de 1470 els jurats escrivien al rei davant la confusió que existia envers la possessió de la rectoria de Manacor. D'una banda, mitjançant diverses bul·les, la rectoria havia estat concedida a Esperandeu Espanyol amb el beneplàcit reial. Però, de l'altra, també havien estat lliurades distintes provisions en sentit contrari per part del rei a Gaspar de Santàngel, *ço que si és axí és no poria esser stat sinó per obliuó de vostra magestat e encara surrepció del dit miçer Gaspar e de aquells qui per part sua intercedexen*. Aleshores, considerant que *lo dit miçer Sperandeu esser ciudadà nostre e de notable parentat, mas encara per ses moltes virtuts e sciència designats aquell esser en aquest vostre regne extollit ultra los serveys a vostra magestat prestats per mossèn Bernat de Pachs, Miquel e Huguet de Pachs, oncles de aquell*, suplicaven que no volgués atorgar algunes provisions contra Esperandeu i si ja estaven donades per inadvertència les revocàs.¹⁴

En realitat aital afer no era més que un dels molts capítols de la pugna entre poder reial i poder eclesiàstic que es plantejà en aquell temps per tal de gaudir dels beneficis de determinades esglésies de les quals es derivaven abundants rendes.¹⁵

¹¹ Ramon ROSSELLÓ VAQUER: *Història de Manacor. Segle XV*, Palma, 1976, 156. ARM, AH 680, 62v-63 (carta dels jurats al rei del 25 d'octubre de 1470).

¹² ARM, LR 72, 207-207v.

¹³ Maria BARCELÓ CRESPI: «Notes sobre la Rectoria de Porreres», *Programa de festes de Sant Roc*, Porreres, 1991. Cal tenir en compte, en relació amb tots aquests afers, la relació que tenien els Santàngel amb l'illa. José NICOLAU BAUZÁ: *Luis de Santàngel y su familia*, Palma, 1992.

¹⁴ ARM, AH 680, 62v-63.

¹⁵ Maria BARCELÓ CRESPI: "Notes sobre algunes rectories mallorquines a les acaballes del segle XV: el cas de Porreres", *Homenatge dedicat a Llorenç Pérez*, Palma, 2000, 71-80.

El litigi òbviament ocasionà una disputa dialèctica entre els dos implicats en defensa dels seus interessos. En aquest sentit no ens resultarà estrany que a la demanda interposada pels jurats la contesta reial fos favorable a Espanyol, dins la mateixa línia de l'escrit de l'any 1470, com es pot observar a les lletres reials signades a Saragossa el dia 26 d'agost de 1471,¹⁶ reiterada el 13 de setembre¹⁷ i novament confirmada el 24 del mateix mes des de Lleida.¹⁸

El dia 30 d'agost de 1471 compareixia davant el lloctinent del regne Antoni de Santàngel, mercader de la ciutat de Saragossa, el qual actuava com a procurador de Galceran [sic] de Santàngel, i allà es donà lectura a una carta de Joan II datada a Saragossa quatre dies abans i dirigida al lloctinent així com als oficials tant eclesiàstics com seculars de la ciutat i regne illencs. La missiva indicava que Gaspar de Santàngel, degà de la seu de Calatayud, havia obtingut de la Santa Seu cartes de confirmació sobre les rendes de Manacor.¹⁹

Poc temps després, el 13 de setembre següent, el rei enviava una altra carta al lloctinent Francesc Berenguer de Blanes en el contingut de la qual es feia referència a una lletra anterior, en concret del 27 de juny, escrita a Montsó, sobre el mateix tema. En aquesta ocasió hom insistia que si arribava alguna provisió sobre la rectoria de Manacor contra els interessos d'Esperandeu Espanyol no tengués cap valor.

Malgrat tot el dijous 17 de setembre de 1472, el canonge Esperandeu Espanyol, acatant una sentència de la cúria romana, es comprometia a pagar, a través del cavaller Galceran Janer, el qual actuava com a procurador seu, la quantitat de 54 lliures i 18 sous moneda valenciana, o el valor equivalent a aquesta quantia, als procuradors de Gaspar de Santàngel, que eren el mercader Joan Vidal i el prevere Pere Sala.²⁰ Hem d'interpretar el pagament com una reconeixença per part d'Esperandeu dels drets de Gaspar de Santàngel sobre la discutida rectoria, el qual finalment aconseguí ésser-ne el titular. De fet en aquest document ja se'l qualifica com a rector de l'església parroquial de Manacor.

Els arguments dels jurats per a donar suport a la candidatura d'Esperandeu es basaven en la ciutadania, en la ciència que el caracteritzava i en especial en els serveis prestats pels seus oncles al monarca. Per tant queda ben palesa la importància cívica de la família materna del canonge Espanyol i les relacions que des del punt de vista militar vinculaven els Pacs amb el rei Joan II, vincles que es manifestaren en especial la llarg de la guerra civil catalana (1462-1472).²¹

Segons R. Rosselló, Gaspar de Santàngel accedí a la rectoria de Manacor, després de la renúncia del canonge Esperandeu Espanyol, l'any 1472.²² No consten les incidències que conduïren a tal situació i a la documentació a l'abast no ha estat possible esbrinar els motius

¹⁶ ARM, LR 73, 118-118v.

¹⁷ ARM, LR 73, 118v-119v.

¹⁸ ARM, LR 73, 120-121.

¹⁹ ARM, LR 73, 118-118v.

²⁰ ARM, Prot. C-211, 158.

²¹ Maria BARCELÓ CRESPI; B. COLL TOMÀS, G. ROSSELLÓ BORDOY: *Espanyols i Pacs...*, 65-68.

²² R. ROSSELLÓ: *Història de Manacor...*, 156.

pels quals Esperandeu Espanyol, malgrat el suport local i reial, va haver de renunciar a tal prebenda.

L'ambient quotidià en què es movia aquest canonge el podem resseguir a través d'altres dades. Per exemple, en diverses ocasions en què l'hem documentat en l'exercici de la funció de testimoni. El 8 de juny de 1476 ho feia en una permuta de censos entre Joan Martorell, de Pollença, i Joan Gradolí, ciutadà.²³ El dissabte dia 22 de novembre de 1477 testimoniava en el testament de Rafel Agustí, doctor en decrets i canonge de la Seu.²⁴ El 30 de maig de 1493 actuava de testimoni, juntament amb el cirurgià Miquel Martí i davant el notari Martí Terrers, en l'acte de renúncia per part d'Agnès, filla de Nicolau Espanyol, ciutadà, a causa del seu ingrés al monestir de Sant Jeroni; per això donava al seu germà Joanot i a les seves germanes Francina i Joana el que li corresponia de l'herència de la seva mare i del seu germà Huguet, ja difunts, així com també lliurava al seu pare una part del que li corresponia en relació amb el seu germà Huguet.²⁵ El 20 de gener de 1494 feia de testimoni en el testament de Maria, muller de Joan Gual.²⁶ El dimarts 26 d'abril de 1496 tornava a testimoniar en relació amb el futur matrimoni de la neboda Francina, filla de Nicolau Espanyol, amb Ramon Gual, fill de Joan Gual.²⁷ I el dissabte 12 d'agost de 1497 aportava de bell nou el seu testimoniatge en el contracte matrimonial de Francina, atès que va esser necessària la pertinent dispensa eclesiàstica per mor de la consanguinitat dels contraents.²⁸

D'altra banda, el dissabte 10 de gener de 1495, juntament amb el doctor en lleis Francesc Berard i el prevere Gabriel Mora, actuà d'àrbitre i a la vegada de testimoni en la controvèrsia sostinguda entre els germans Joanot i Antoni Gual motivada per l'herència del seu pare Pere Gual, ciutadà, i de la seva àvia Antonina, de les quals eren hereus.²⁹

Així mateix en dues ocasions l'hem documentat actuant de procurador. El 8 d'octubre de 1497 ho era del clergue Guillem Cursac,³⁰ actuació que repetia el 16 de desembre de 1501.³¹

En altres moments podem resseguir la seva activitat en qüestions de caràcter econòmic, lligades a l'ocupació de càrrecs. El 1495 figura com a subcol·lector de la Cambra Apostòlica i, en aquest sentit, el 16 de desembre nomenava procurador Nicolau Armand, prevere beneficiat a la Seu, perquè cobràs als deutors de dita cambra.³² Mig any després, el 26 de maig de 1495, Esperandeu revocava Nicolau Armand i en nomenava el clergue Pere Font.³³ Amb anterioritat, el 9 de febrer, reconeixia haver rebut 193 lliures i 15 sous de

²³ ACM, pergami 10.100 (José MIRALLES SBERT: *Catálogo del Archivo Capitular de Mallorca*, II, Palma, 1942, 648).

²⁴ ARM, Prot. T-855, 17-17v.

²⁵ ARM, Prot. T-828, 92-93v.

²⁶ ARM, Prot. T-857, 126-127v.

²⁷ ARM, Prot. T- 831, 81v.

²⁸ ARM, Prot. T-832, 112v-115 (repetit al Prot. T-833, 61-62).

²⁹ ARM, Prot. T-830, 28v-30v (repetit al Prot. T-831, 12).

³⁰ ARM, Prot. P-392, 168v-169.

³¹ ARM, Prot. E-29, 42v-44v.

³² ARM, Prot. P-389, 223v-224.

³³ ARM, Prot. P-390, 106.

Jaume Roca, prevere de Manacor, de les rendes d'aquesta rectoria.³⁴ Dos anys després era Ferran de Pineda, *domini regis capellanus*, que li feia entrega de 100 lliures, 10 sous i 3 diners pel mateix concepte, d'un total de 1007 lliures, 12 sous i 9 diners, *quas vos dictus reverendus subcollector recepistis per dicta Camera de redditibus mense episcopalis anni videlicet MCCCCLXXXVI*.³⁵ I el dissabte 2 d'octubre de 1501 era ell qui concedia a Rafel Pont de Sóller i al seu nebot Guillem Pont de Pollença els fruits i pensions del benefici que posseïa instituït i fundat a l'església de Pollença a l'altar i sota invocació de Sant Antoni de Viana.³⁶

No fou aquest, però, l'únic càrrec en què l'hem documentat. El 6 de març de 1478, en una reunió del capítol, Esperandeu Espanyol fou designat protector de les almoines (*protector elemosinarum*), càrrec que tornà a ocupar el 14 de març de 1492.³⁷ El 17 de març de 1490 ell i Gaspar Llistó varen esser designats administradors de l'Hospital General.³⁸ Així mateix el 1501 tenia l'encàrrec de protector dels aniversaris de la Seu.³⁹ I el mateix any, en absència del bisbe Antonio de Rojas, el Capítol donà càrrec a Miquel Avellà, prevere procurador de les almoines de la Seu, de fer un capbreu a proposició d'Esperandeu Espanyol, com a protector de les esmentades almoines.⁴⁰

Així mateix les actes capitulars es fan ressò de la seva presència en les reunions del capítol. És el cas de les corresponents als anys 1498 i 1499.⁴¹ Igualment a un protocol del notari Joan Porquers de 1501, que sembla unes actes capitulars, Esperandeu apareix esmentat, ensems amb la resta de canonges, en la presa de diversos acords, com el nomenament de síndic i procurador del capítol a favor del notari Antoni Mir, amb un sou de 8 lliures, o la concessió al cavaller i doctor Bartomeu de Verí d'una sepultura sota l'altar de Sant Pere.⁴²

Abundant en altres dades de caràcter biogràfic podem afegir que alguns parents l'esmenten en els seus testaments. Així la seva tia Antonina de Pacs, muller de Joan Gual, li deixà cent sous.⁴³ I la seva neboda política Francina de Puigdorfila, muller de Gaspar Genovard i Espanyol (fill de la seva germana Francesquina Espanyol i Pacs), el 1495 el nomenà marmessor i li deixà una gramalla de dol, de llana i amb capulla.⁴⁴

Fins aquí, doncs, diverses instantànies derivades del caire social i clerical del canonge Esperandeu Espanyol. Ara bé, allò que el distingeix i li atorga un cert rang, sobretot als nostres ulls, és el seu tarannà cultural. El 1470, com hem dit, havia anat a Roma i allà degué establir, o intensificar, el contacte amb les idees clàssiques i amb les persones que les representaven, com és el cas de l'humanista Paolo Pompilio, el qual anomena a

³⁴ ARM, Prot. P-390, 40v.

³⁵ ARM, Prot. P-392, 135.

³⁶ ARM, Prot. P-453, 116.

³⁷ ACM, Actes Capitulars 1624, 52 i 185.

³⁸ ACM, Actes Capitulars 1625, 177.

³⁹ ACM, Pergamí 10.306.

⁴⁰ J. MIRALLES: *Catálogo...* I, 617.

⁴¹ ACM, Actes Capitulars 1625, 14, 27v, 28v...; i 1626.

⁴² ARM, Prot. P-453, 4, 10.

⁴³ ARM, Prot. A-76, 76-79.

⁴⁴ ARM, Prot. A-75, 85-87.

Espanyol *amicissimi nostri*.⁴⁵ De fet, en les dues cartes –conegudes– que Arnau Descós li va adreçar (i que comentarem més endavant) es poden veure les relacions que tenia Espanyol a Roma amb cercles humanístics i la reputació de què disposava com a llatínia.

Després va ésser designat per la seva tia –germana de sa mare– Agnès de Pacs i Segarra, morta el 1485, com a marmessor i curador de la seva voluntat a l'hora de dur endavant la creació de la càtedra lul·liana vinculada a l'Estudi General i de vetllar per la continuïtat dels estudis lul·lians.⁴⁶ En aquest sentit, el 14 de setembre de 1483, Agnès de Pacs, en un codicil que completava la donació prolul·liana de 1481, designava patrons de la institució el seu germà Miquel de Pacs i Esperandeu Espanyol. Tots dos quedaven facultats per nomenar successor en el cas de cessament, renúncia o mort del mestre designat per Agnès, Pere Daguí. També havien d'eleger cada dos anys els estudiants becaris, no necessàriament clergues, donant preferència en el seu cas a sol·licitants de la família de l'atorgant (*de genere meo et parentela mea*), i en el seu defecte als qui de manera discrecional considerassin. A la mort dels dits patrons calia designar-ne altres entre els parents d'Agnès, precisament els de grau més pròxim i, en igualtat de grau, els de més edat, els quals assumirien les mateixes funcions.

El 9 de març de 1485, en un darrer codicil fet redactar a l'ombra de la mort, Agnès de Pacs disposava que l'assignació de les cent lliures anuals consignades per a la dotació de la càtedra lul·liana es consignàs sobre les seves rendes derivades del delme de censals de la vila de Santanyí (50 lliures) i d'interessos dels seus censals sobre el deute públic del regne de Mallorca (altres 50 lliures). També el codicil contenia diverses disposicions i confirmava el seu germà Miquel de Pacs i el nebot Esperandeu Espanyol com a patrons, amb les facultats ja definides el 1483.

En arribar aquest punt, cal plantejar-se d'on provenia un interès tan gran per part d'Agnès de Pacs en relació amb la figura de Lull. Com que a través de les notícies que ens han pervingut res no fa pensar, per part seva, en una activitat intel·lectual destacada (de fet el seu inventari és gairebé orfe de llibres) no és aventurat conjecturar que Esperandeu degué exercir una influència notòria, potser decisiva, en la voluntat de la seva tia Agnès a l'hora de patrocinar els estudis lul·lians a l'illa. No volem negar, amb això, que Agnès de Pacs no pogués tenir inquietuds lul·lianes *motu proprio* (de caràcter devocional, pastoral o sentimental), però que la passa tan important que féu de crear i dotar una càtedra per ensenyar la doctrina de Ramon Llull ben bé li pogué ésser suggerida pel nebot. Seria quelcom semblant al cas de l'altra gran dama del moment interessada en gran mesura en la figura del beat, Beatriu de Pinós. Pinós fins i tot es desplaçà a Mallorca per tal de viure els seus últims anys en contacte directe amb els llocs i els paisatges de Ramon Llull i féu la coneguda donació prolul·liana, avortada a causa de la impugnació del testament per part de

⁴⁵ Aquesta relació amb Pompilio es pot veure a un fragment del *Dialogus de uero et probabili amore* de l'humanista italià que reproduïx Mariàngela VILALLONGA: *Jeroni Pau. Obres*, I, Barcelona, 1986, ° 90, n. 123.

⁴⁶ Sobre la figura d'Agnès de Pacs i el procés de creació de la càtedra: Maria BARCELÓ CRESPI: "Agnès de Pacs i l'entorn humanista", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 10 (Palma 2000), 21-47. Ens basam en aquest treball, i la bibliografia que conté, a l'hora d'explicar la vinculació d'Esperandeu Espanyol amb la càtedra lul·liana.

la seva filla Estefania. Indubtablement que Pinós tenia un interès notable envers Lull però coneixem bé la gran influència que hi tengué, en tota la qüestió lul·liana, el metge eremita venecià Mario de Passa, autèntic instigador (o inspirador) de les vel·leïtats lul·lístiques de Pinós. Doncs això és el que tots els indicadors ens fan pensar que també s'esdevingué pel que fa al cas d'Agnès de Pacs i el seu nebot Esperandeu Espanyol.

Val a dir que l'interès pel lul·lisme no fou aliè a altres membres de la nissaga dels Pacs. Així, un altre cas en va esser el de Joan Gual i Pacs, cosí d'Esperandeu i també nebot de l'esmentada Agnès. Joan Gual, en el seu testament redactat el dia 6 de juny de 1475, nomenà marmessor Esperandeu, al qual es refereix com a *decretorum doctorum, canonicum Maioricis, consanguineum et ut fratrem et fidelissimum amicum*. Entre les deixes hi ha referència a la construcció d'unes escoles lul·listes: *per dictis scolis construendis volo et mando quod dicta hereditas seu fructus eiusdem covertantur in constructione dictum scolarum*.⁴⁷ Cal remarcar que Joan era nét de Ferrando Valentí i nebot de Teseu Valentí, personatges vinculats als aires culturals de signe humanista que detectam a la Mallorca de l'època.⁴⁸ I, pel que fa a la deixa, és interessant ressaltar-ne la data, vuit anys abans del codicil d'Agnès de Pacs. Tot i així el projecte no reeixí i el mateix testament va esser revocat amb posteritat.⁴⁹ N'ignoram els motius.

En canvi, no ens consta la relació que pogué tenir Esperandeu Espanyol amb Nicolau de Pacs, el lul·lista instal·lat a Alcalà a instàncies del cardenal Cisneros, malgrat que els llaços familiars fossin estrets, ja que es tractava d'un parent vinculat a la família materna. De tota manera Nicolau havia d'esser molt més jove que Esperandeu, ja que la seva activitat es desenvolupa durant la primera meitat del segle XVI.⁵⁰ Tampoc no tenim notícia sobre contactes amb altres destacats lul·listes illencs del seu temps com Joan Cabaspre o el seu nebot –i més tard canonge i finalment inquisidor– Gregori Genovard.

No obstant això, la seva activitat lul·liana no s'acaba aquí. Des de 1488 hom intentà en diverses ocasions desdotar la càtedra lul·liana i amb els diners derivats de la donació d'Agnès de Pacs crear un ardiaconat a la Seu. Això va portar Esperandeu, a petició del seu oncle Miquel (l'altre marmessor de la donació prolul·liana), davant la cort pontifícia per tal de defensar la voluntat d'Agnès de Pacs i la viabilitat de la càtedra.⁵¹ Ho hagué de fer amb especial ímpetu el 1502, comissionat pels jurats, ja que l'intent de desviar les rendes era a punt d'arribar a bon port, fins i tot amb el suport de Nicolau de Quint, nét i hereu universal d'Agnès i nebot d'Esperandeu. La seva funció era informar el papa, Alexandre VI, "*de la veritat del negoci e de lo interesser del regne que sens dupte podria rebre un gran detriment, dan e vergonya*. Per això el Gran i General Consell l'en nomenà síndic, a fi que dugués a terme les gestions oportunes, *ab condició que no puxa fer despeses que no consulte primer ab los magnífichs jurats e que per la dita procuració o sindicat no puixa*

⁴⁷ ARM, Prot. P-452, 267-268v.

⁴⁸ Maria BARCELÓ CRESPI; Gabriel ENSENYAT: *Ferrando Valentí...*

⁴⁹ Maria BARCELÓ CRESPI; Gabriel ENSENYAT: *Els nous horitzons...*, 106.

⁵⁰ J. M. BOVER: *Biblioteca...*, 76-80.

⁵¹ Álvaro SANTAMARÍA: *La promoción universitaria en Mallorca. Época de Fernando el Católico*, Palma, 1983, 118-119 i doc. 22. Seguim aquest treball per a les referències que transcrivim.

haver salari. Aquest salari, pel que podem deduir a continuació, finalment li fou satisfet pel Capítol de la Seu.

Aquesta anada ja es preparava els últims dies de 1501, concretament el 17 de desembre, en què hom fa referència al *proximum transfretare* d'Espanyol davant la *curiam Romanam pro transtullis sive negociis* i es parla dels emoluments que li pertoquen *pro suis laboribus et salario per uno anno*.⁵² També s'hi refereix, un dia abans, un altre document en què hi ha una referència a un clergue tortosí, Mateu Pruner, que és a la cúria romana.⁵³

La missió tengué èxit i la càtedra no fou desdotada. Les gestions d'Esperandeu ja havien acabat el 29 de maig, data en la qual va escriure una lletra al seu procurador, el prevere Miquel Garcia, beneficiat a la Seu. Aquest ho comunicà al Capítol, el qual es reuní el 3 d'agost de 1502 per tal de revocar la missió encomanada, un cop que havia conclòs. En concret Miquel Garcia exposava que *sinch o sis dies ha he rebude una letra del S. canonge Spanyol ab la qual me diu expressament digua a vostres magnificències com ell se té per revocat de la procure que les magnificències vostres li han feta en los dies passats e de la constitució del salari que li haviau feta e assò per quant la causa per què lo haviau fet procurador és ja finide e perquè millor ho perceban (?) vostres magnificències legir-vos he lo capítol o clàusua de dita letra*.⁵⁴

Una altra activitat que promocionà el canonge Espanyol, el 1492, va esser un certamen en honor dels Reis Catòlics.⁵⁵ Entre els actes commemoratius de la conquesta de Granada s'organitzà un certamen poètic que tengué lloc en una de les sales del castell reial de l'Almudaina, les despeses de l'ornament del qual foren a cura de la Procuració Reial. El certamen consistia a premiar el millor poema que s'hi presentàs en lloança dels monarques Ferran i Isabel. Esperandeu oferí un premi consistent en *certa joya*.⁵⁶ El dia 13 de juliol la Procuració Reial pagava a Pere Torner, mestre fuster, 3 lliures, 1 sou i 6 diners pel treball realitzat a la sala del castell reial *per adobar e refer les guarnicions per tenir draps de ras per obs e servey de certa joya qui era stade posada per lo venerable misser Spanyol, canonge de la Seu de Mallorques, contenen qui millor diria en cobles en laor e glòria de las Magestats dels Sereníssims Senyor Rey en Ferrando, rey de Castella e de Aragó, e de la molt alta Senyora reyna Isabel, muller del dit Senyor*.⁵⁷ Aquest tipus d'esdeveniments s'emmarcaven en la propaganda política de la monarquia dels Reis Catòlics.⁵⁸

Pel que fa a la seva vessant estricta de lletraferit hem de dir que som davant el caire més desconegut de l'activitat intel·lectual que degué desenvolupar, en bona part a causa de la pèrdua dels seus escrits. En aquest sentit cal remarcar, en primer lloc, la seva correspondència amb Arnau Descós, el qual el considera una de les persones més erudites

⁵² ARM, Prot P-453, 8v-10.

⁵³ ARM, Prot. E-29, 42v-44v.

⁵⁴ ACM, Actes Capitulars 1626, 4.

⁵⁵ Maria BARCELÓ CRESPI: "Guerra y victoria. Celebraciones en la ciudad de Mallorca durante el reinado de Fernando el Católico", *VI Jornadas Luso-espanholas de Estudios Medievais: A guerra e a sociedade na Idade Média*, Coimbra, 2009, 359-374.

⁵⁶ Maria BARCELÓ CRESPI; B. COLL TOMÀS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Espanyols i Pacs...*, 48.

⁵⁷ Álvaro CAMPANER Y FUERTES: *Cronicón Mayoricense*, Palma, 1984, 194.

⁵⁸ Ana Isabel CARRASCO MACHADO: "Propaganda política en los panegíricos poéticos de los Reyes Católicos: una aproximación", *Anuario de Estudios Medievales*, 25/2 (1995), 517-543.

de la Mallorca del seu temps.⁵⁹També hem de destacar l'elegia que dedicà a la mort del germà de Descós (1493). Així mateix J. M. Bover, basant-se en Bonaventura Serra, afirma que va escriure una *Ars poètica*, ara perduda.

Per això ara per ara l'única mostra de la seva vena poètica és l'oració fúnebre dedicada al seu pare Pere Espanyol i gravada en una làpida ja copiada per Bover el 1835. Aquesta peça elegíaca es trobava a la sala capitular del convent de Sant Domingo de Ciutat, ja que era a l'església dels predicadors on la família Espanyol tenia el vas familiar, i després de les vicissituds derivades de la seva demolició anà a parar a mans privades fins que va esser recuperada el 1995 i actualment es troba depositada al Museu de Mallorca. Els versos ens mostren un poeta bon coneixedor del llatí humanista de l'època i avesat al ritme dels autors clàssics, encara que a vegades es tracta d'un ritme un poc forçat.⁶⁰

Val a dir que aquesta elegia conté, a més dels aspectes formals que acabam d'esmentar, altres elements puntuals que ens permeten encabir-la entre les mostres poètiques del moment de notòria influència humanista. Així, l'autor fa ús de denominatius com "balear", per referir-se a son pare *civi baleari* i a l'ardor illenc (*balearicus ardor*), evidentment recuperats de la tradició clàssica i aliens a l'ús medieval, com sabem.⁶¹ També ens sembla interessant de constatar la manera en què escriu el cognom Espanyol, *Spannolio* en lloc de la forma llatina habitual «Hispanus», que semblaria la més lògica i diguem-ne "clàssica".⁶² No és difícil veure-hi, ací, un italianisme, derivat de la seva vinculació amb la península itàlica.

També tenen ressonàncies clàssiques la manera com defineix son pare, *Pat[ri] B[enemeriti] P[atriciae]* i la Seu de Mallorca, en presentar-se'n com a canonge: *Basilice magne canonicus*.

El periple d'Esperandeu Espanyol s'acabà als primers anys del segle XVI, ja que sabem que la seva mort fou el mes de març de l'any 1505.⁶³

⁵⁹ La correspondència de Descós roman encara inèdita (ACM 15.530). Fidel FITA: "Cartas inéditas de D. Arnaldo Descós en la Colección Pascual", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 19 (1891), 377-446

⁶⁰ Sobre les característiques formals i d'estil de la làpida remetem a Maria BARCELÓ CRESPI; B. COLL TOMÀS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Espanyol i Pacs...*, 9-14.

⁶¹ Maria BARCELÓ CRESPI; Gabriel ENSENYAT: "La recuperació de la toponímia clàssica a Mallorca en època humanista", *L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les Illes Balears. XXIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 2005, 617-620.

⁶² De fet, la forma «Hispano» és la que fa servir el seu nebot Benet ESPANYOL («Benedicto Hyspano»), autor de la *Historia de Sancta Fide Catholica*, obra de 1548. GABRIEL LLOMPART; JAUME RIERA I SANS: "La *Historia de Sancta Fide Catholica* de Benet Espanyol (1548)", *Fontes Rerum Balearium*, 3 (1979-1980), 141-194.

⁶³ R. ROSSELLÓ: *Història de Manacor...*, 155-156.